

SUN'Y INTELLEKT DAVRIDA O'ZBEK TILINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Pardayeva Muhayyo Soatmo'min qizi

Termiz davlat universiteti Jurnalistika va filologiya fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining o'zbek tili taraqqiyotiga ta'siri, raqamli muhitda tilning qo'llanilish imkoniyatlari hamda uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Shuningdek, sun'iy intellekt vositalarining og'zaki va yozma nutq madaniyatiga ta'siri, o'zbek tilining axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlardagi mavqei, avtomatik tarjima, matn yaratish va tilni qayta ishlash jarayonlaridagi o'rni yoritiladi. Maqolada raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida adabiy til me'yorlarini saqlash, o'zlashma so'zlarning qo'llanilishiga e'tiborli bo'lish, inson tafakkuri va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, o'zbek tilining raqamli makondagi nufuzini oshirish va milliy til resurslarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ilgari suriladi.

kalit so'zlar: sun'iy intellekt, o'zbek tili, axborot texnologiyalari, raqamlashtirish, til taraqqiyoti, adabiy til me'yorlari, tabiiy tilni qayta ishlash, avtomatik tarjima, ijtimoiy tarmoqlar, o'zlashma so'zlar, raqamli savodxonlik, til korpusi.

KIRISH

XXI asr axborot texnologiyalari, globallashtirish va raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashgan davr sifatida insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining hayotimizning turli sohalariga kirib kelishi axborotni izlash, qayta ishlash, tahlil qilish va uzatish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Bugungi kunda ta'lim, jurnalistika, ilm-fan, tarjima, davlat boshqaruvi va kundalik muloqot jarayonlarida sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish tobora ommalashmoqda. Bu jarayon, tabiiyki, til taraqqiyoti, nutq madaniyati va milliy tillarning raqamli muhitdagi mavqeiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Til millatning tarixiy xotirasi, ma'naviy merosi va milliy o'zligini ifodalovchi muhim vositadir. O'zbek tili ham asrlar davomida shakllangan boy lug'at tarkibi, betakror ifoda imkoniyatlari, grammatik qurilishi va badiiy-estetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu bois uni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish,

raqamli makonda keng qo'llanilishini ta'minlash va kelajak avlodga boy imkoniyatlarga ega til sifatida yetkazish dolzarb vazifalardan biridir.

Sun'iy intellektning til taraqqiyotiga ta'siri ikki tomonlama xususiyatga ega. Bir tomondan, u o'zbek tilidagi matnlarni yaratish, tahrirlash, tarjima qilish, imloviy xatolarni aniqlash va tilni o'rganish jarayonlarini yengillashtiradi. Ikkinchi tomondan esa, texnologik vositalar tomonidan yaratilgan matnlarda grammatik, uslubiy va mazmuniy xatolarning uchrashi, chet tillaridagi ifoda qoliplarining o'zbek tiliga ko'chishi hamda insonning mustaqil fikrlash faoliyatiga ortiqcha darajada tayanib qolishi kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, sun'iy intellektni o'zbek tili uchun xavf sifatida baholashdan ko'ra, uning imkoniyatlari va cheklovlarini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni bartaraf etish hamda texnologiyalardan oqilona foydalanish yo'llarini belgilash muhimdir. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi sun'iy intellekt davrida o'zbek tilining rivojlanish istiqbollari tahlil qilish, yuzaga kelayotgan muammolarni yoritish va ularning yechimlariga doir takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Sun'iy intellekt va o'zbek tilining raqamli muhitdagi imkoniyatlari

Sun'iy intellektning rivojlanishi tabiiy tillarni qayta ishlash texnologiyalarining takomillashuvi bilan chambarchas bog'liq. Tabiiy tilni qayta ishlash inson tilidagi matn va nutqni kompyuter yordamida tahlil qilish, tushunishga yaqin tarzda qayta ishlash hamda yangi matnlar yaratishga xizmat qiluvchi texnologiyalar majmuasidir. Mazkur yo'nalish o'zbek tilining raqamli muhitdagi imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda sun'iy intellekt vositalari yordamida o'zbek tilidagi matnlarni tarjima qilish, matn mazmunini umimlashtirish, imloviy va ayrim grammatik xatolarni aniqlash, maqola hamda boshqa yozma materiallarni tayyorlash, shuningdek, til o'rganish jarayonini tashkil etish mumkin. Bunday imkoniyatlar, ayniqsa, talabalar, o'qituvchilar, jurnalistlar, tadqiqotchilar va tarjimonlar faoliyatida muayyan qulayliklar yaratadi. Bundan tashqari, ovozni matnga aylantirish, matnni ovozli shaklda o'qish va og'zaki nutqni avtomatik tanib olish kabi texnologiyalar o'zbek tilining og'zaki qo'llanilish doirasini kengaytirishga xizmat qiladi. Ushbu vositalar takomillashgani sari elektron ta'lim resurslari, raqamli kutubxonalar, ovozli yordamchilar va elektron davlat xizmatlaridan o'zbek tilida foydalanish imkoniyatlari ham ortib boradi. Biroq mazkur jarayonning samaradorligi sun'iy intellekt tizimlarining o'zbek tilidagi ma'lumotlar bilan qanchalik sifatli ta'minlanganiga bog'liq. O'zbek tilining shevalari, sinonimik imkoniyatlari, ko'p ma'noli so'zlari, qo'shimchalar tizimi, gap qurilishi va uslubiy

xususiyatlarini to'g'ri anglash uchun katta hajmdagi sifatli matnlar hamda puxta ishlab chiqilgan lingvistik resurslar zarur. Shuning uchun o'zbek tilidagi elektron lug'atlar, izohli va imlo lug'atlari, ilmiy matnlar to'plami, badiiy adabiyot namunalari, jurnalistik materiallar va belgilangan me'yorlar asosida shakllantirilgan til korpuslarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday manbalar sun'iy intellekt tizimlarining o'zbek tilidagi matnlarni yanada aniq, ravon va mazmunan to'g'ri qayta ishlashiga yordam beradi.

Sun'iy intellektning nutq madaniyati va adabiy til me'yorlariga ta'siri

Sun'iy intellekt vositalarining ommalashuvi yozma va og'zaki nutq madaniyatiga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, internet nashrlari va turli raqamli platformalarda o'zbek tilidagi materiallar hajmining ortishi til me'yorlariga rioya qilish masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlar har doim ham o'zbek adabiy tilining imloviy, grammatik va uslubiy me'yorlariga to'liq mos kelavermaydi. Ayrim hollarda chet tillariga xos jumla qurilishlari o'zbekcha matnlarda ham takrorlanadi, so'zlarning ma'no nozikliklari e'tibordan chetda qoladi yoki o'zbek tilida mavjud bo'lgan muqobillar o'rniga noo'rin o'zlashma birliklar ishlatiladi. Bunday holatlar, ayniqsa, avtomatik tarjima va tayyor matn yaratish jarayonlarida kuzatilishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'zlashma so'zlarning tilga kirib kelishi tabiiy lingvistik jarayondir. Har qanday til boshqa tillar bilan aloqalar natijasida yangi birliklarni o'zlashtiradi. Biroq muhim masala o'zlashma so'zlarning mavjudligida emas, balki ularning zaruratsiz, ma'no va uslub talablariga e'tibor bermasdan qo'llanilishidadir. Agar o'zbek tilida tushunarli va mazmunan muqobil so'z mavjud bo'lsa, imkon qadar undan foydalanish nutqning ravonligi va tushunarligini ta'minlaydi.

Yana bir muhim jihat shundaki, insonlar tayyor matnlardan muntazam va tanqidiy tahlilsiz foydalanishga odatlansa, ularning mustaqil matn tuzish, fikrni izchil ifodalash, so'z tanlash va tahrir qilish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmasligi mumkin. Masalan, ayrim talabalar topshiriqlarni bajarishda sun'iy intellekt yaratgan matnni o'zlashtirmasdan taqdim etishi natijasida mavzuni mustaqil tahlil qilish va o'z fikrini dalillar bilan asoslash imkoniyatidan mahrum bo'lishi ehtimoli mavjud. Jurnalistika sohasida ham mazkur masala alohida e'tiborni talab qiladi. Jurnalist sun'iy intellektdan axborotni dastlabki qayta ishlash, matnni tahrirlash va ma'lumotlarni tizimlashtirishda foydalanishi mumkin. Biroq faktlarni tekshirish, manbalarni baholash, ijtimoiy mas'uliyatni his etish, milliy tilning ifoda imkoniyatlaridan o'rinli foydalanish va yakuniy matn uchun

javobgarlikni o'z zimmasiga olish insonning vazifasi bo'lib qoladi. Demak, sun'iy intellektdan foydalanishda asosiy mezon undan butunlay voz kechish yoki unga cheksiz tayanish emas, balki texnologik imkoniyatlarni insonning bilim va tafakkuri bilan uyg'unlashtirishdir. Har qanday tayyor matn mazmun, imlo, grammatika va uslub jihatidan tekshirilishi, zarur hollarda qayta ishlanishi lozim.

Ijtimoiy tarmoqlarda o'zbek tilining qo'llanilishi va raqamli savodxonlik

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyatda tilning rivojlanishi va ommalashishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim maydonlardan biriga aylandi. Bugungi kunda turli yoshdagi foydalanuvchilar o'zbek tilida fikr almashadi, yangiliklar e'lon qiladi, videolar tayyorlaydi, ilmiy va ma'rifiy ma'lumotlarni tarqatadi. Bu jarayon o'zbek tilining yangi kommunikativ imkoniyatlarini ochib bermoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida o'zbek tilidagi sifatli raqamli kontentni ko'paytirish, ilmiy-ommabop materiallarni tayyorlash, elektron lug'atlar va ta'lim platformalaridan foydalanishni ommalashtirish muhimdir. Sun'iy intellekt mazkur faoliyatni yengillashtirib, murakkab tushunchalarni sodda tilda izohlash, matnlarni turli auditoriyalarga moslashtirish va ta'limiy materiallar yaratishda yordam berishi mumkin.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda imloviy xatolar, shevaga xos birliklarning adabiy til talablariga mos kelmaydigan shakllarda qo'llanilishi, chet tilidagi iboralarning o'rinsiz takrorlanishi va qisqartmalarning me'yoridan ortiq ishlatilishi kuzatiladi. Bunday hodisalar tilning tabiiy rivojlanish jarayoniga xos ayrim o'zgarishlar bilan bir qatorda, yozma nutq madaniyatiga salbiy ta'sir ham ko'rsatishi mumkin. Mazkur vaziyatda raqamli savodxonlikni oshirish muhim vazifadir. Raqamli savodxonlik faqat texnologiyalardan foydalanishni bilish emas, balki internetdagi axborotni tanqidiy baholash, manbalarni tekshirish, mualliflik huquqiga rioya qilish va savodli yozish ko'nikmalarini ham qamrab oladi. Sun'iy intellektdan foydalanuvchi har bir shaxs yaratilgan matnning to'g'riligini tekshirish, uning mazmunini tushunish va adabiy til talablariga mosligini baholash mas'uliyatini his qilishi lozim.

O'zbek tilining raqamli muhitdagi mavqeini oshirish uchun nafaqat foydalanuvchilar sonini, balki sifatli o'zbekcha kontent hajmini ham ko'paytirish zarur. Ilmiy maqolalar, elektron darsliklar, lug'atlar, badiiy asarlar va ishonchli axborot manbalarining raqamli shaklda keng tarqalishi sun'iy intellekt tizimlarining til imkoniyatlarini boyitish bilan birga, jamiyatda o'zbek tiliga bo'lgan e'tiborni ham kuchaytiradi.

O'zbek tilining sun'iy intellekt davridagi rivojlanish istiqbollari

O'zbek tilining kelajakdagi taraqqiyoti uning zamonaviy texnologiyalar bilan qay darajada uyg'unlashishiga ham bog'liq. Raqamli muhitda yetarli darajada qo'llanilmaydigan tilning ilmiy, texnologik va xalqaro kommunikatsiyadagi imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Shu sababli o'zbek tilini sun'iy intellekt texnologiyalariga moslashtirish, uning raqamli resurslarini kengaytirish va zamonaviy dasturiy vositalarda sifatli ishlashini ta'minlash ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi kerak.

Birinchidan, o'zbek tilining elektron lingvistik bazalarini rivojlantirish zarur. Imlo qoidalari, grammatik me'yorlar, izohli lug'atlar va turli uslubdagi matnlarni birlashtirgan ishonchli raqamli manbalar sun'iy intellekt tizimlarining tilni aniqroq qayta ishlashiga yordam beradi. Bunda nafaqat matnlar hajmiga, balki ularning sifati, ishonchliligi va lingvistik jihatdan to'g'ri belgilanganiga ham e'tibor qaratish lozim.

Ikkinchidan, o'zbek tilidagi nutqni avtomatik tanish va sintez qilish texnologiyalarini takomillashtirish muhim. Bu imkoniyatlar ta'lim, tibbiyot, davlat xizmatlari va kundalik muloqotda o'zbek tilidan foydalanishni yengillashtiradi. Shuningdek, turli hududiy talaffuz xususiyatlarini o'rganish va hisobga olish texnologiyalarning kengroq auditoriya uchun foydali bo'lishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur.

O'quvchi va talabalarga ushbu vositalar yordamida ma'lumot izlash, matnni tahlil qilish va xatolarni aniqlashni o'rgatish bilan birga, mustaqil fikrlash, dalillarni tekshirish va shaxsiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini ham rivojlantirish lozim. Sun'iy intellekt ta'lim jarayonida bilim olishning o'rnini bosuvchi emas, balki uni chuqurlashtirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qo'llanishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, jurnalistika va ommaviy axborot vositalarida o'zbek adabiy tili me'yorlariga rioya etishni kuchaytirish lozim. Sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan maqola, xabar va boshqa materiallar tahririyat nazoratidan o'tkazilishi, faktlar tekshirilishi va uslubiy jihatdan takomillashtirilishi kerak. Bu nafaqat matn sifatini oshiradi, balki jamiyatda ishonchli axborot va savodli nutq madaniyatining shakllanishiga ham yordam beradi.

Beshinchidan, tilshunoslar, dasturchilar, jurnalistlar va ta'lim sohasi vakillari o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish zarur. O'zbek tilining grammatik va semantik xususiyatlarini chuqur biladigan mutaxassislar bilan zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiquvchilarning hamkorligi milliy til uchun samarali raqamli mahsulotlar yaratish imkonini beradi. Bunda sun'iy intellekt tizimlarining natijalarini

muntazam baholab borish, xatolarni aniqlash va takomillashtirish mexanizmlarini yo'lga qo'yish alohida ahamiyatga ega.

Oltinchidan, yoshlar orasida kitobxonlik, mustaqil yozish va ilmiy izlanish madaniyatini rivojlantirish lozim. Badiiy va ilmiy adabiyotlarni muntazam o'qish insonning so'z boyligini oshiradi, fikrlash doirasini kengaytiradi hamda nutqning mantiqiy va uslubiy jihatdan mukammallashtirishiga yordam beradi. Sun'iy intellekt imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun ham foydalanuvchining o'z ona tilini chuqur bilishi muhim shart hisoblanadi. Shunday qilib, o'zbek tilining sun'iy intellekt davridagi istiqboli texnologiyalarning rivojlanishigagina emas, balki jamiyatning tilga munosabati, ilmiy salohiyati, raqamli savodxonligi va milliy lingvistik resurslarni boyitishga qaratilgan izchil faoliyatiga ham bog'liq.

Xulosa

Sun'iy intellekt zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'lib, uning til sohasidagi imkoniyatlari o'zbek tilining rivojlanishi uchun yangi istiqbollarni ochmoqda. Matnlarni qayta ishlash, tarjima qilish, imloviy xatolarni aniqlash, nutqni tanib olish va ta'limiy materiallar yaratish kabi imkoniyatlar tilning raqamli muhitdagi qo'llanilish doirasini kengaytiradi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalardan foydalanish adabiy til me'yorlarini saqlash, axborotning ishonchligini tekshirish va insonning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratishni talab etadi.

O'zbek tilining kelajakdagi taraqqiyoti uni raqamli texnologiyalardan chetda qoldirish bilan emas, balki zamonaviy imkoniyatlardan oqilona foydalanish orqali ta'minlanadi. Buning uchun o'zbek tilidagi sifatli elektron resurslarni ko'paytirish, lingvistik ma'lumotlar bazalarini takomillashtirish, tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirish va ta'lim jarayonida raqamli savodxonlikni oshirish zarur. Shu bilan birga, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan har qanday matnni tanqidiy tahlil qilish, uning mazmuni va til me'yorlariga muvofiqligini tekshirish odatga aylanishi kerak. Ayniqsa, yoshlar, talabalar, jurnalistlar va pedagoglar zimmasiga o'zbek tilining boy imkoniyatlarini chuqur o'rganish, undan to'g'ri va samarali foydalanish hamda raqamli makonda uning nufuzini oshirishdek muhim vazifa yuklanadi. Texnologik taraqqiyot inson tafakkurini cheklamasligi, aksincha, uning bilimni boyitishi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishi lozim.

Eng muhimi, ona tilini asrash faqat chet so'zlardan voz kechish yoki texnologiyalardan foydalanishni cheklash bilangina belgilanmaydi. U tilning ilm-fan, ta'lim, jurnalistika va zamonaviy kommunikatsiya sohalarida faol qo'llanilishi, yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatlarining kengayishi va adabiy me'yorlarning izchil takomillashuvi bilan chambarchas bog'liq. Shu bois sun'iy

intellektni o'zbek tilining raqibi emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositaga aylantirish bugungi kunning muhim vazifasidir. Zero, til millatning ma'naviy boyligi, sun'iy intellekt esa inson aqli yaratgan texnologik imkoniyatdir. Ushbu ikki omil o'zaro uyg'unlashgandagina o'zbek tilining raqamli makondagi mavqei mustahkamlanadi, ilmiy salohiyati yuksaladi va kelajak avlodga boy, rivojlangan hamda zamonaviy talablar bilan hamnafas til meros bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining o'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini oshirishga doir farmon va qarorlari.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi Til va adabiyot instituti materiallari.
4. O'zbek tilining imlo qoidalari va zamonaviy o'zbek adabiy tili bo'yicha ilmiy manbalar.
5. Tabiiy tilni qayta ishlash, sun'iy intellekt va raqamli lingvistika yo'nalishlariga oid ilmiy tadqiqotlar.